

En beskeden fejring?

Reformationsjubilæet 1917

Af Carsten Bach-Nielsen

Reformationsjubilæerne 1617, 1717 og 1817 blev fejret med brask og bram. Det samme kan ikke umiddelbart siges om 1917. Initiativet til reformationsfesten blev først taget i foråret 1917 og var fra officielt hold præget af de udenrigspolitiske og storpolitiske forhold. Verdenskrigen rasede med mægtige slagterier på Vestfronten. Festen for Luthers teseopslag var i sidste ende af tysk oprindelse. Fra tyske, protestantiske historikeres og teologers side var Lutherskikkelsen de senere år udnyttet til det yderste i den tidlige krigspropaganda, i det nationale projekt og i kampen for nationens og den tyske kulturs beståen.¹ Det officielle Danmark skulle tage sig i agt; hverken lefle for eller kritisere det kejserlige, lutherske Tyskland. Sagen stod jo blandt andet om Slesvigs genforening med Danmark. Helt afvise eller overse den kristne, lutherske arv og det kirkelige fællesskab kunne man dog ikke.

Den officielle fejring skyldtes biskop Harald Ostenfeld, der gennem det nyoprettede Kirkeministerium i marts 1917 indkaldte en kreds af teologer til et udvalg med henblik på den kun lille fejring. Efterhånden som året forløb, ændrede den storpolitiske situation sig. Nok destabiliseredes Rusland af den revolution, som Tyskland selv satte i gang, men der skete også en reorganisering af de russiske hære. Den uindskrænkede u-bådskrig betød, at USA i april måned sammen med en række andre nationer erklærede Tyskland krig og sidst på året sendte sine første friske kontingenter til Europa under general Pershing. Også en stor fransk-engelsk offensiv var undervejs for at knække Tysklands stærkt armerede men efterhånden svagt bemandede vestfront. Meget begyndte i årets løb at kunne tyde i retning af en tysk svækkelse og et endeligt sammenbrud. Måske burde fejringen af reformationen ikke i helt så høj grad lade sig diktere af storpolitikken.

1. Eksempelvis historikeren Erick Marcks: *Luther og Tyskland. En Reformationstale holdt i Krigsaaret 1917*, København u.å.

Denne undersøgelse af reformationens 400-årsjubilæum beror på de stemninger, man kan mærke i den danske kirkelige, teologiske og folkelige offentlighed. Det tyder nemlig ikke på, at reformationsfesten blev helt så neddæmpet, som det var tilsigtet i begyndelsen af 1917. Snarere tvært imod. Der var stor opmærksomhed på reformationsfesten i Danmark, den blev fejret med en vis pomp – og interessant er det, at den især blev set som en fest for den danske lutherdom. Hertil kommer det aspekt, at den danske folkekirke havde været igennem sit stærkeste stormvejr igennem hele det nye århundrede. Den liberale kritik, særligt tilspidset af Arboe Rasmussen og sagen mod ham, havde stort set tæret ethvert objektivt, læremæssigt fundament bort under den kirke, der formelt kaldte sig evangelisk-luthersk. Kritikken havde samlet sig om trosbekendelsen og tekstoverleveringen. Reformationsjubilæet 1917 – et år efter afslutningen på Arboe Rasmussensagen – kunne blive en lejlighed til at redefinere den »tålsomme« danske folkekirke i forhold til en luthersk forståelse af trosbegrebet og skriftprincippet.

Officielle forberedelser

Hvorledes reformationsfejringen fra officiel side planlagdes, kan nøje følges gennem udvalgets aktstykker, der befinder sig i Rigsarkivet.² I sit første udkast fra marts 1917 slog biskop Ostenfeld særligt på fællesskabsfølelsen, det økumeniske, hvilket dog blev neddæmpet i den endelige cirkulæreskrivelse.³

Det udvalg, Harald Ostenfeld sammensatte, bestod ud over biskoppen selv af stiftsprovst P. Barsøe, Aalborg, sognepræst P.M. Larsen, København, professor Valdemar Ammundsen, pastor C.F. Koch, Ueberup Valgmenighed og sognepræst C.J. Moe, Skanderup. Stiftsprovst Henrik Hoffmeyer ønskede ikke at deltage i udvalget, da han mente, at dets medlemmer ikke burde være repræsentative for bestemte organisationer. Han var blevet indbudt som repræsentant for Københavns Indre Mission. Moe mente heller ikke at kunne opfylde forpligtelserne, hvorfor ministeriet anmodede biskop Gabriel Koch, Ribe, om at indtræde i dennes sted.

2. Rigsarkivet 0016 Kirkeministeriets 1. Kontor, 1916-69, Journalsager, 3, R 1076 1917 – R 1150 1917, 51.

3. *Love og Ekspeditioner vedrørende Kirke- og Skolevæsen*, 1917-1918, s. 190-193.

Udvalgets opgaver var beskedne, nemlig at sørge for, at 31. oktober 1917 blev fridag i skolerne, at der afholdtes mindefester i kirkerne med musik, sang og udsmykning, at der blev fastsat en prædiketekst – det blev Ef 2, 8-10 – og at der afholdtes skolefester med afsyngelse af salmer. Dertil skulle der etableres et festskrift på cirka 12 ark og et sanghæfte. Endelig var det ønskeligt, at man ved samme lejlighed tog initiativ til en nyoversættelse af Gammel Testamente i samarbejde med Bibelselskabet.

Udvalget trådte sammen i bispegården i København den 25. og den 27. april. Her blev det ifølge referatet overladt til professor Ammundsen at redigere sanghæftet, hvilket dog siden blev overstreget. Det synes også usikkert, om Ammundsen skulle og ville påtage sig arbejdet med at etablere festskriftet. Udvalget stillede 1000 kr. til rådighed for salmhæftet og 5000 kr. til festskriftet.

Den 6. juni afsluttede Ostenfeld sine forhandlinger med Lohses Forlag om festskriftet. Udvalget ønskede »Masseudbredelse af vedkommende Skrift« til en pris af 50 øre i oplag på 50.000 eksemplarer. Dette kunne ifølge forlæggeren ikke lade sig gøre på grund af papirpriserne, men han kunne trykke 20.000 eksemplarer, som kunne tilbydes for 50 øre.

Festskriftet, der skulle bestå af »et fyldigt Udvalg af Luthers Skrifter«, blev skabt af Ammundsen, den berømte *Lutherbogen*. Den udkom 9. oktober 1917 i 20.000 eksemplarer. Oplaget blev revet væk, så der måtte trykkes tre nye oplag a 5.000 eksemplarer, hvorved man faktisk kom op på at trykke og sælge 35.000 eksemplarer.

En tid stod det hen, om 31. oktober ville blive fridag i skolerne. Den 28. august rykkede udvalget Undervisningsministeriet for svar. Der blev svaret positivt samtidig med, at ministeriet udtrykte ønske om, at undervisningen den 30. oktober 1917 kunne afsluttes med at mindes Luther i tale og sang.⁴

Det salmhæfte, som udvalget havde taget initiativ til, synes at have påkaldt sig så megen opmærksomhed, at biskop A.S. Poulsen, Viborg, den 18. september spurgte ministeriet, hvor han kunne få det. Han skulle bruge 200-300 eksemplarer til reformationsfesten i Viborg. Ministeriet svarede imidlertid, at der intet forelå om sagen ud over cirkulæreskrivelsen. Det lille hæfte på 24 sider med omslag af Viggo Bang

4. *Love og Ekspeditioner vedrørende Kirke- og Skolevæsen*, 1917-1918, s. 281.

blev dog trykt sidst i september og udgivet i 9300 eksemplarer under titlen *Ved Luther festen i Kirker og Skoler 1517-1917*. Ifølge P. Severinsens anmeldelse har det ikke voldt nogen stort hovedbrud. Det indeholder ti Luthersalmer, seks andre salmer og tre sange af hhv. Grundtvig og Christian Richardt. Severinsen mener, at der i hæftet burde være taget mere hensyn til den danske reformation – »og i det hele skulle vi vel ikke holde Fest for Luther men for Reformationen«. ⁵ Måske var det sent producerede, officielle hæfte trådt i baggrunden for de andre hæfter, der blev udgivet. Hæftet, der var udgivet med offentlig støtte, fik uheldigvis Indre Missions logo på titelbladet, hvorved det kunne forbindes med én bestemt kirkelig retning (Fig. 1). Provst Henry Larsen, der stod den grundtvigske retning nær, udgav efter opfordring *Ved Reformationsfesten den 31. Oktober 1917*. Det indeholder tekster, salmer og vekselsange til brug på dagen – en hjælp til præsterne for at gøre den lidt højtidelig. ⁶ Desuden averteredes der med særtryk af de reformations-sange, der havde været trykt i *Kirke-Tidende*. De kunne erholdes gennem boghandelen i Grundtvigs Hus. ⁷

Havde man i ministeriet i marts måned stemt forventningerne i retning af en neddæmpet reformationsfejring, må man sige, at disse ikke indfries. I oktober kendte alle til meddelelsen om, at reformationsfesten i Wittenberg og Eisenach med kejserens tilladelse var aflyst og udskudt til 1918. Rejse og forplejning var ikke mulig i krigstid. Siden aflystes alle officielle reformationsfester i Tyskland i 1917. Aflysningen af reformationsfesterne i Tyskland reflekteres i Danmark, hvor man særligt bemærker P. Severinsens iver for at få en så meget større dansk reformationsfejring.

Man kunne forestille sig, at reformationsfesten i en eller anden udstrækning blev fejret i Nordslesvig, men *Kristelig Folkekalender for Nordslesvig*, der blev udgivet i Breklum, rummer ikke den ringeste antydning af, at 1917 er 400-året for reformationen. Biskop Kaftan synes ikke at have reageret på begivenheden ud over i anledning af jubilæet at have skrevet et hæfte *Reformation, nicht Revolution*, hvori han ivrede for kirkens frigørelse af staten. ⁸ En række af nordslesvigske præster tilhørende den indremissionske kreds omkring Hans Tonnesen udgav et

5. P.S.: »Salmeheftet«, *Kirke-Tidende*, 2. årg., 1917, 39, sp. 620.

6. *Kirke-Tidende*, 2. årg., 1917, 41, sp. 651.

7. *Kirke-Tidende*, 2. årg., 1917, 42, sp. 672.

8. C.C. Jessen: *Biskop i grænselandet. Theodor Kaftan 1847-1932*, Aabenraa 2009, s. 309.

Fig. 1. Salmehftet, der blev udgivet ved reformationsjubilæet med forside af Viggo Bang, blev udgivet af Lohses forlag og trykt på Missionstrykkeriet.

prunkløst festskrift, der var helt fri for politisering.⁹ Kun et lille pip af Christiern Pedersen og Grundtvig om det danske sprog i artiklen om »Luther og Modersmaalet«.¹⁰

Tidsskrifter og foreninger i anledning af Reformations-jubilæet

Det er i *Kirke-Tidende*, man bedst følger reformationsfejringen, dens forberedelse og afvikling. Her tog P. Severinsen i august måned fat, da han i tidsskriftet offentliggjorde Kirkeministeriets cirkulæreskrivelse om reformationsjubilæet. Skrivelsen er – hedder det – i overensstemmelse med folkekirkens forfatning udgået til de syv biskopper og sognepræsten i Vaalse,¹¹ der igennem sognepræster og menigheder sætter sagen og dagen i værk:

Reformationen er en i alle Forhold saa indgribende Begivenhed, at man ikke maa gaa tavst forbi dens Jubilæumsdag ... Saa store var de nye Ting, at man maa regne med, at der ikke bliver afslutning paa den begyndte Sag, før Herren kommer igen... det er derfor, der Aarhundrede efter Aarhundrede kan holdes Jubelfest. Engle syng med. Belysningsvanskeligheder vil sagtens paa Landet lægge sig i Vejen for Aftengudstjenester, saa at det ikke kan forslaa, at Sjællands Biskop henviser til, at der er Maaneskin omkring 31. Oktober. Det kan næppe hjælpe, at Kirkeministeren skriver til Indenrigsministeren om at aabne for Petroleumstønderne i Anledning af Jubilæet. Men saa faar man tage sig raad til at bruge noget af Dagens Lys til at holde Fest for Reformationen med. Og i Stedet for Lys faar man pynte med Efteraarets brogede Blomsterflor.¹²

Severinsen mener, at man så vidt muligt bør fejre dagen med sang af de mange kor, der findes lokalt. I *Kirke-Tidende* læses i den følgende tid en række indlæg fra sognepræster om sagen, ligesom redaktør Severinsen selv kommenterer og orienterer om Lutherlitteratur. Som kirkehistoriker bringer han løbende prøver på Reformationens danske skrifter. De

9. *Reformationsjubilæet i Nordslesvig 1917. Udgivet af nordslesvigske Sognepræster, »Modersmaalets's« Trykkeri, Haderslev 1917.*

10. Sst., s. 58.

11. N.P. Arboe Rasmussen, der stod uden for biskoppeligt tilsyn.

12. *Kirke-Tidende*, 2. årg., 1917, 32, sp. 503.

to numre omkring den 31. oktober, nr. 43 og 44, optages helt af redaktøren selv.

I *Præsteforeningens Blad* kunne man den 15. oktober læse den jubilæumshilsen, som den internationale evangelisk-lutherske konferens sendte til alle lutheranere ved 400-årsfesten. Den var vedtaget på konferencens møde i august på Wartburg og underskrevet af professor Ludwig Ihmels, Leipzig og biskop Kurt Henning Gezelius v. Schéele i Visby. Det var en hilsen i fredens ånd med opfordring til med Luthers kække og faste tro at holde fast ved ordet også i de ringe dage. I *Høj-skolebladet* skrev Carl Koch og Chr. Ludwigs om Luther og Luthers arv.

Kirkeligt Samfunds foredragsrække 1917-1918 handlede som følge af reformationsjubilæet udelukkende om Luther. De ni foredrag ved grundtvigske koryfæer ville blive holdt i Grundtvigs Hus mellem 2. november 1917 og 1. marts 1918. Bethesdas foredragsrække indledtes den 30. oktober med Valdemar Ammundsens foredrag om reformatoren Luther – og fulgtes af seks yderligere foredrag om aspekter af lutherdommen.¹³ I Ny theologisk Forening talte professor Chr. Glarbo den 28. oktober om Luthers syn på den kristelige fuldkommenhed.

Af andre initiativer som afledtes af reformationsjubilæet, kan man nævne dannelsen af Reformationens Jubilæumsfond. Denne var A. Th. Jørgensens ide, nemlig i året 1917 at smelte Det københavnske Kirkefond sammen med De samvirkende Menighedsplejer for dette år at kunne modtage hjælp under det, der kaldtes Reformationens Jubilæumsfond. Han sigtede i særlig grad til Kirkefondet, der nærede ønske om at kunne indvie Lutherkirken i 1917 – og på længere sigt opføre Hans Tausens Kirke.¹⁴

Rosenvængets Sogn var i 1912 udskilt fra Sankt Jakobs Sogn, men menigheden måtte, indtil menighedshuset opførtes i 1914, holde gudstjeneste i andre kirker. Kirken, der rejste sig i forbindelse med menighedshuset skulle være Lutherkirken. Byggeriet af denne var planlagt til at afsluttes i 1917 ved reformationsjubilæet, men det lykkedes ikke på grund af krigstidens knappe leverancer af byggematerialer.¹⁵ Kirken

13. *Kristeligt Dagblad*, 27.10. 1917.

14. *Kirke-Tidende*, 2. årg., 1917, 40, sp. 638-9; Chr. Seidelin: »Reformationsfondet«, *Nationaltidende*, 31.10.1917, s. 5.

15. Chr. Gad: »Luthers Mindekirke«, *Nationaltidende*, 31.10. 1917, s. 5; Anton Skel-lerup: »Luthers Mindekirke«, *Kristeligt Dagblad*, 31.10.1917, tillæg, s. 4.

blev tegnet af rådhusarkitekten Martin Nyrop, der også havde tegnet Eliaskirken på Vesterbro Torv. Lutherkirken lå på den ikke helt så hårdt udnyttede del af Østerbro og skulle derfor ikke føjes ind i rækken af husfacader.¹⁶ Komplekset blev fritliggende og snarere klosteragtigt; det er tegnet med udgangspunkt i den danske nationalromantik. Finansieringen stammede fra Kirkefondets landsindsamling, fra Reformationens Jubilæumsfond – samt fra en række private givere. Glasmosaikkerne, der var udført af arkitektens datter, Ernestine, monteredes dog til jubilæet.¹⁷ Aviserne agiterede på jubilæumsdagen også for, at en rigmand eller et fond burde betalte for den statue af Luther, som billedhuggeren Rikard Magnussen havde skabt i gips. Den skulle i så fald udføres i granit eller bronze til Lutherkirken. Det hændte ikke umiddelbart. Gipsskulpturen kom faktisk til at stå i kirken, men blev først støbt i bronze til Lutherjubilæet i 1983 (Fig. 2).

Kristeligt Dagblad bragte på dagen et helt tillæg med mange billeder i anledning af reformationsjubilæet. I den ordinære udgave på dagen kan man læse stort og småt om fejringen i de københavnske sogne. Desuden kan man blandt annoncerne se, hvordan boghandlere og musikforlag falbød deres mere eller mindre hengemte produkter, lige fra olietrykte reproduktioner af Lucas Cranachs Lutherportrætter til Heiberg og Weyses gamle Reformationskantate til universitetet fra 1839.

Bøger og udgivelser

Jubilæumsåret affødte en del udgivelser. Som spejl for hele fejringen står naturligvis historiker og sognepræst Alexander Rasmussens *Reformationsjubilæet 1817*.¹⁸ Rasmussens arbejde indeholdt den første danske oversættelse af biskoppernes hyrdebrev af 1817 og i det hele taget en vigtig fremlæggelse af dokumenter, der afsejler den turbulente tid, da den ældre statskirke i sin rationalistiske form blev udfordret af vækkelser og opbrud. Skriftet førte for Alexander Rasmussen frem mod en

16. Anne-Mette Gravgaard: *Storbyens virkeliggjorte længsler. Kirkerne i København og på Frederiksberg 1860-1940*, København 2001, s. 110-111; Lise Funder: *Arkitekten Martin Nyrop*, København 1979, s. 67-69.

17. »Fra den nye Luther-Kirke«, *Nationaltidende*, 31.10. 1917, s. 5; *Kristeligt Dagblad*, 31.10. 1917, s. 1.

18. Alexander Rasmussen: *Reformationsjubilæet 1817. Aktstykker indledede, udgivne, oversatte og kommenterede*, København 1917.

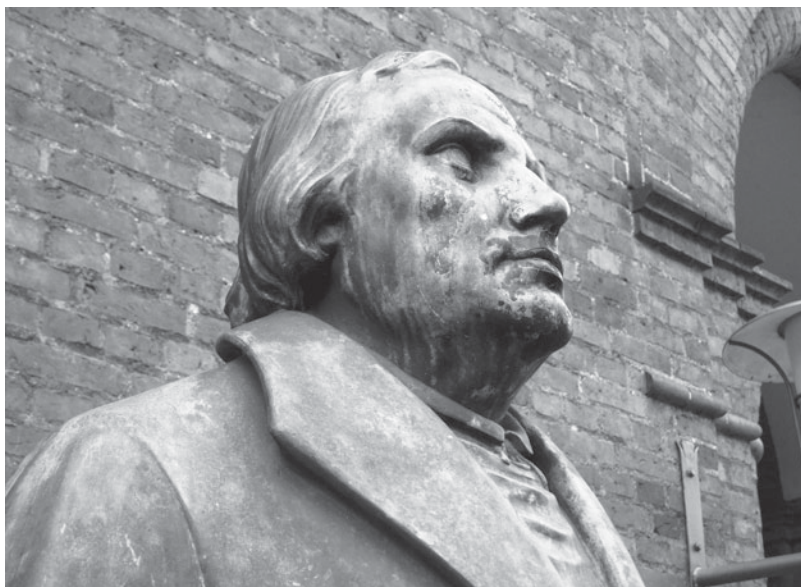

Fig. 2. Rikard Magnussens statue af Luther uden for Lutherkirken i København.

mere almen, biografisk fremstilling af biskop Münter en halv snes år senere. H. Wellejus udgav et lille skrift på Lohses Forlag: *Luthers Kristusopfattelse*. Det indledes:

At den tunge Tid, vi nu oplever, skulde opfordre til Afholdelse af større Festligheder, vil sikkert ingen paastaa. Der hviler over alle alvorlige Menneskers Sind et stadig knugende Tryk, og de ydre Vanskeligheder vokser fra Dag til Dag. Mange Steder i vort Land vil det ikke engang være muligt at samles i en festligt oplyst Kirke, og vi forstaar, at selv Tyskland – om end med blødende Hjerte – har aflyst alle Reformationsfester for i Aar og opsat dem til bedre Tider.¹⁹

Også A. Th. Jørgensen udgav en bog om Luther i serien »Folkets Førere« på Gyldendal 1917. Bogen er en opsamling af det, Jørgensen havde skrevet i tidsskrifter og aviser, først og fremmest *Berlingske Tidende*,

19. Anf. skr., København 1917, s. 3.

og undervist i på universitetet. Hans udgangspunkt er den berømmelse ud over Tyskland, som Luther fik med sine afladstese. Dermed begyndte den europæiske reformation –

Ikke mindst vi Danske har rig Anledning til at holde Martin Luthers Navn i Ære. Han har haft en gennemgribende betydning for vort Land. Danske Fyrster, Adelsmænd og Kirkemænd søgte ham og blev gennem ham – direkte eller indirekte – vundne for Evangeliets Sag. Han satte sit Præg paa nogle af vore bedste Mænd. Og mere end det, den lutherske Reformation kom til at præge vort Folkeliv og vort Kirkeliv paa saadan Maade, at næppe noget andet Land kan opvise Mage dertil. De evangeliske Tanker i Luthers Fremstilling faldt naturlige for dansk Religiositet og dansk Aandsliv i det Hele, om det end tog sin Tid, inden de trængte helt igennem.²⁰

Jørgensen udvikler herpå en kirkehistorisk tese om den danske lutherdom, der er fleksibel i forhold til påvirkninger – uden dog at miste sin egenart.

Ud over disse danske Lutherbøger udkom Hjalmar Holmquists *Martin Luther. Mindeskrift til Reformationsjubilæet 1917* i dansk oversættelse. Hans Rasmussen udgav *Udvalgte Salmer og aandelige Sange af Dr. Martin Luther* i »Mindeaaret 1917«. Der var til dels tale om en genudgivelse af Rasmussens oversættelser fra 1890. Universitetet tog anledning til som sit fest- og årsskrift for 1916-1917 at udgive kirkehistorikeren J. Oskar Andersens afhandling om den tidlige danske reformation: *Overfor Kirkebruddet*. Ved jubilæet genudgav man også samlet Ludvig Schrøders *Martin Luthers Liv og Gerning* og G. Jørgensens *Fra Bispenses og Munkenes Tid* (Fig. 3). Fra katolsk side ageredes der også; blandt andet ved genudgivelsen af *De danske Biskoppers Gen-svar til de lutherske Artikler af 1530*, ifølge udgiverne fordi der i året 1917 efter al sandsynlighed ville fremkomme en hel del skrifter, hvori den katolske lære ville blive urigtigt fremstillet.²¹

Som særtryk af *Teologisk Tidsskrift* udgav Gads Forlag i 1917 *Mindeskrift i Anledning af Reformationsfesten*, en substantiel, teologisk ar-

20. A. Th. Jørgensen: *Luther*, København 1917, s. 3-4.

21. Anf. skr., København 1917, s. V. P. Severinsen lod De 43 artikler på Herredagen i København 1530 trykke i det nummer af *Kirke-Tidende*, der udkom ved Reformationsfesten, *Kirke-Tidende*, 2. årg., 1917, 43, sp. 681-687.

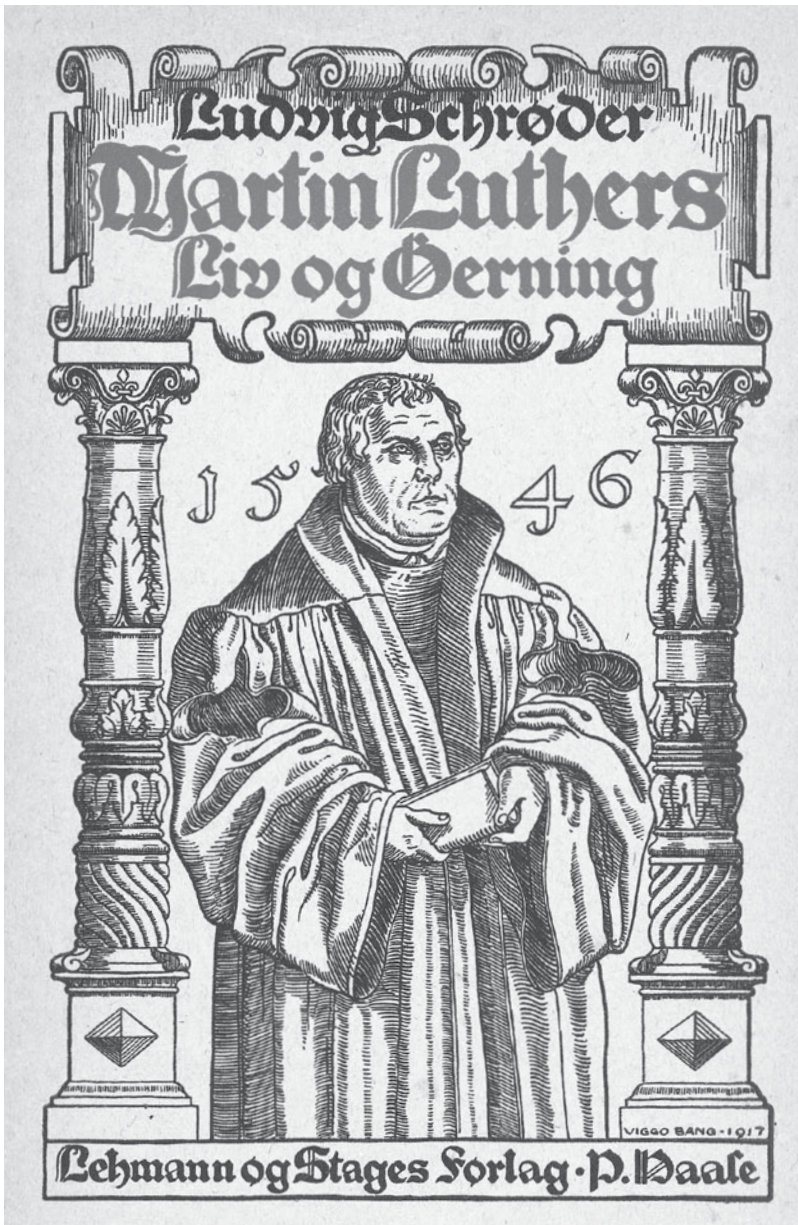

Fig. 3. Et eksempel på, hvordan man kunne slå mønt på reformationens jubilæet: Ludvig Schrøders bog om Luther fra 1903 blev ikke genoptrykt, men det gamle restoplag fra Missionstrykkeriet, der havde ligget hos forlaget i materie, blev nu – 14 år senere – af Krohns Bogtrykkeri hæftet og forsynet med et af Viggo Bang til lejligheden skabt titelblad i reformationstidens stil – dateret 1917.

tikelsamling, hvori professor Glarbo satte fingeren på pulsen af den nyeste Lutherforskning og behandlede Luthers skift *De servo arbitrio* – et af de vigtigste skrifter i den antiidealistiske Lutherrenæssance, der fulgte efter jubilæumsåret. Det er en mere radikal Luther, der her træder frem:

Verdenskrigen leder uvilkaarlig Tanken hen paa Luthers dybe Pessimisme i Synet paa Menneskenaturen. I dogmatisk Henseende kan hans Forkærlighed for Paradokser og Glæde ved at paavise Fornuftens Afmagt have en vis Lighed med de nyere Bestræbelser for at vise Antinomiens Nødvendighed og det irrationelles Ret.²²

31. oktober 1917

Det var ikke nogen hemmelighed, at Reformationsfesten skulle fejres med kirkelig pomp og officiel deltagelse.²³ *Kristeligt Dagblad* skrev 1. november, dagen efter reformationsfesten:

Saa blev der alligevel Fest, trods alle de mange Ugleskrig, der lød i Dagene forud, ja endog paa selve Dagen. Der kom den ene efter den anden og forsikrede, at »vi« ikke kunde holde Reformationsfest og det af en Mængde forskellige Grunde. Én nærede Betænkelighed, fordi der er Krig i Europa, en anden, fordi Luther var Tysker o.s.v. Alt sammen Grunde som sikkert for de paagældende selv er tilstrækkelige til, at *de* ikke kunde fejre Reformationen, men som intet som helst gælder ud over disse Menneskers Kreds.

Med en vis spydighed beskrives den celebre højtid i Vor Frue Kirke, hvor rigets og de skandinaviske nabolandes ypperste repræsentanter var til stede. Klokken 10 ankom kongen, dronningen og enkedronningen, fire prinser og tre prinsesser. I samme øjeblik intoneredes fra orgelet J.P.E. Hartmanns musik fra Universitetsjubilæet i 1879. Efter festkollekten fra Lutherfesten i 1883 til Hartmanns musik prædikede biskop Ostenfeld.²⁴ Efter prædikenen meddelte biskoppen, at fabrikant Chri-

22. Her tænkes specifikt på R. Otto, hvis bog *Das Heilige* udkom samme år. *Minde-skrift for Reformationsjubilæet*, København 1917, s. 71, m. note.

23. *Kirke-Tidende*, 2. årg., 1917, 42, sp. 667-668.

24. Ostenfelds prædiken bragtes samme dag, den 1.11. 1917 som kronik i *Kristeligt Dagblad*.

stensen og hustru havde bekostet et tårn til Zions Kirke, men mindede om, at Lutherkirken endnu ikke var betalt!

Gudstjenesterne i Vor Frue Kirke blev om eftermiddagen gentaget som søndagsskolernes reformationsfejring med 3000 børn – og om aftenen gentoges formiddagens arrangement – nu med stiftsprovst Henry Ussing, der påpegede, at dagen også var den nye Frue Kirkes 100-årsjubilæum. Blandt de mange fejringer, der rapporteredes om i dagbladene, var en af de mere opsigtsvækkende, at de tyske og franske reformerte menigheder holdt fælles reformationsfest med prædiken på såvel tysk som fransk i kirken i Gothersgade.

Reformationen mellem liv, lære og kirkehistorie

Grundloven 1849 definerede den danske folkekirke som evangelisk-luthersk. Reformationsjubilæet i 1917 var så at sige første gang, man ved en sådan lejlighed kunne besinde sig på, hvad »evangelisk-luthersk« egentlig betød. Der havde været debat nok om sagen i slutningen af 1800-tallet,²⁵ og den liberale teologi i 1900-tallet med sit krav om dogmefri kristendom rummede en klar problematisering af dette udtryk.²⁶ Centralt i denne debat stod biskop A.S. Poulsen i Viborg.²⁷ Han var dybt anfægtet af Arboe Rasmussensagen, som han på uheldig vis lod sig involvere i. Han måtte afvise den subjektivisme, der lå bag Arboe Rasmussens radikalt liberalteologiske tænkning. På den anden side var han ikke ortodoks. Han var præget af P. Madsens erfaringsteologi og ville til enhver tid indrømme den personlige kristendom ret inden for den folkekirkelige ramme – også langt hen på bekostning af dogmerne. Denne balance mellem det objektive i kristendommen og det personlige i tilegnelsen af den, fandt han hos Luther. Han var godt indlæst i den nyere og ældre litteratur om Luther og lutherdommen. I 1917 stod han for bearbejdelsen og udgivelsen af Wilhelm Walthers *Luthers Personlighed. En Karakterskildring*. Han introducerede i sit efterord Walther som professor i historisk teologi i Rostock for den dannede offentlig-

25. Se f. eks. J.L. Grev Holstein: *Evangelisk-Luthersk (en negativ Bestemmelse)*, København 1872.

26. Spørgsmålet debatteredes med heftighed i Ny Teologisk Forening og dets småskriftsrække, f. eks. Johannes Jacobsen: »Om Symboler og Symbolforpligtelse«, *Fri Forskning og positiv Kristendom. Smaaskrifter udgivet af Ny theologisk Forening*, 2, 1906.

27. Biografi i *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg. ved P.G. Lindhardt.

hed, idet han her tog anledning til at påpege dennes arbejde for freden midt under den ulykkelige Verdenskrig.²⁸ Bogen var »En Jubilæums-gave til den evangeliske Kristenhed i Reformationens 400-Aar fra Almindelig evangelisk luthersk Konferents«. Bogen er et forsøg på at indkredse Luthers teologi gennem analyse af reformatorens personlighed. For at forstå lutherdommen og dens religiøse værdi, må man gå tilbage til Luther selv.

Dette princip bragte Poulsen selv i anvendelse i et par småskrifter, han udgav i anledning af reformationsfesten, ligesom han søgte at hjælpe sine præster til at få klarhed over den lutherske arv gennem anvendelse af samme historiske metode.

Poulsen udsendte således 1. maj 1917 et cirkulære til præsterne i Viborg Stift. Heri hed det, at det den 31. oktober var 400 år siden, at Luther opslog sine teser på kirkedøren i Wittenberg.

Dermed begyndte, som bekjendt, det Reformationsværk, der siden Apostlenes Dage blev det stærkeste Frembrud af de religiøse Livskilder i det personlige Samfund med Gud ved Jesus Kristus gennem hans Ord, og som paany gav den Hellige Skrift dens rette Plads som Bærer af Aandens rigeste Vidnesbyrd om Sandheden til Salighed og øverste Rettesnor for den kristne Menighed i Tro, Liv og Lære.

Af denne grund ville biskoppen nu gøre præster og lærere i stiftet opmærksom på en række populære og videnskabelige bøger om Luther og lutherdommen, hvorpå der fulgte en betydelig kommenteret bibliografi. Her sås også den nyeste tyske Lutherlitteratur. Bøgerne var anskaffet af Stiftsbiblioteket i Viborg og biblioteket i Aalborg, hvor de kunne lånes.²⁹

I oktober 1917 udgav Poulsen et lille skrift i anledning af jubilæet: *Hvad er evangelisk-luthersk? Et Lejlighedsskrift i Anledning af Reformationens 400-Aars Jubilæum*. Det indeholder tre artikler, der alle er af kirkehistorisk art: sognepræst G. Jørgensens om tiden før Luther og biskop Chr. Ludwigs' artikel om »Philipp Melanchthon som Luthers

28. Wilh. Walther: *Luthers Personlighed. En Karakterskildring*, København 1917, s. 216-217.

29. *Udvalg af Viborg Stiftsbiblioteks Bøger*, Viborg 1940, s. 49-54.

Medarbejder«. Der er tale om foredrag, der i oktober måned er holdt i henholdsvis Viborg og Aalborg. De er her trykt som manuskript. Poulsens eget bidrag foreligger derimod i en udvidet bearbejdelse med noter.

Poulsens interesse er at imødegå de udbredte påstand, at »Ingen kan sige, hvad det lutherske er«. ³⁰ Han fortsætter i sin indledning:

Nu kommer Reformationsjubilæet. Saa er det sandsynligt, at dets store historiske Minder vil borttage en del af Grunden under Fødderne paa denne Paastand, og en Deel Mennesker maa vel komme i Tanker om, at der maa være noget forkert ved dette, at Ingen kan sige, hvad det lutherske er. Almindelig sund Sans vil sige, at naar der opfordres til at holde Reformationsjubilæum, maa Forudsætningen være den, at det Spørgsmål lader sig besvare. ³¹

Han mener i selve initiativet at se en vis klarhed, idet staten understøtter en udgivelse af Luthers reformatoriske skrifter og et salmehæfte. Man ved altså indirekte, hvor det lutherske er at finde: hos Luther selv.

Poulsen ser en fare i den liberalitet, hvormed de katolske har adgang til at præge det danske samfund og positionere sig i kampen om verdensanskuelserne. Fortsætter det, vil den lutherske folkekirkes tid snart udløbe –

Skal dette forebygges, da er det paa Tide, at den lutherske Kirke tager sig sammen, saa at Præsterne og det medvirkende Lægfolk er paa Post imod den katholske Propaganda og arbejder energisk i Ord og Gerning for at bekræfte Menighederne i den lutherske Arv og ligesaa energisk søge at vejlede de mange søgende og raadløse og særlig Ungdommen til at kaste Anker i den kristne Tro efter luthersk Opfattelse. Reformationsjubilæet skal bidrage til dette. Fra det skal der udgaa et Vagtraab ud over Landet, som siger: Vær paa Eders Post, I lutherske Kristne, lad Eder ikke berøve Arven fra Fædrene, men saml Eder om den, nedsænk Eders Hjerter deri for selv at have Fred og aandelig Kraft til Livets hårde Kamp og for at kunne hjælpe Tidens Børn og den

30. Poulsen 1917, s. 2. Se i øvrigt Morten Pontoppidans angreb på Poulsen for »Uprotestantisme« i »Et »sygdomstilfælde««, *Frit Vidnesbyrd*, 12. årg., 23, 1904, s. 353-368.

31. Poulsen 1917, s. 27.

opvoksende Slægt til Hvile i det samme! Men skal dette ske, *saa bør det holde op med den Taleform, at Ingen kan sige, hvad det lutherske er.*³²

Den rette vej til at løse spørgsmålet er en kirkehistorisk fordybelse i den lutherske reformationens egenart og hovedindhold. Poulsen fremanalyserer tre hovedpunkter: a) et religiøst livsgennembrud, hvilket vil sige reformation af livet frem for af læren, b) Guds ord lyder gennem Bibelen, der således med nødvendighed må blive stadfæstende, nærende og vejledende for troens liv, c) personlighedens frigørelse.

Skriftets afslutningskapitel udspringer af dette sidste punkt: »Her kunde vi nu standse, hvis ikke det nævnte tredje Hovedtræk netop i vore Dage paa Grund af Frihedsideernes ensidige Omsiggriben i Modsætning til al Autoritet, led under en Mistydning og Misbrug, som gør det nødvendigt at værne det lutherske mod Forvrængning«. ³³ Skriftet afsluttes således med en hvas kritik af den subjektivism, der ud fra det såkaldte Wormserprincip påberåber sig ubegrænset frihed på det kristne område. Poulsen benytter den nyeste Lutherforskning i sin argumentation, nemlig de historiske undersøgelser af, hvad Luther egentlig sagde på Rigsdagen i Worms. Med Hjalmar Holmquist kan Poulsen afvise, at Luther skulle have udtrykt respekt for fornuftsgrunde, der var uafhængige af den hellige skrift. Nej, Luther nægtede derimod at tilbagekalde, med mindre han overbevistes ved Guds eget ord eller *derfra* hentede klare og tydelige grunde. ³⁴ Som et indlæg i debatten om subjektivismen i den liberale teologi afslutter han derfor:

Der er intet mere uluthersk end den Paastand, at ethvert Menneske skulde have Ret til at danne sig en personlig Overbevisning efter sin egen Smag. Men ikke alene denne Subjektivisme, der sætter Guds Myndighed ud af Spillet, er uluthersk. Uluthersk er ogsaa, som vi nu har set, enhver theologisk Tankegang, som vel ikke forkaster Aabenbaringen og ikke vil være den hellige Skrift foruden, men forbeholder sig med *sine* Skriftseder og *sine* Fornuftsgrunde at hævde Anskuelse, som er uforenelige med det klare nytesta-

32. Sst., s. 37.

33. Sst., s. 74.

34. Sst., s. 86.

mentelige Vidnesbyrd om Kristus, og hvad der med logisk Nødvendighed maa udledes deraf.³⁵

Denne artikel med sin fremhævelse af personlighedsprincippet men dog overvejende negativt formulerede definition af det lutherske vakte ifølge Poulsen selv så megen debat, at han to år senere, i 1919, fulgte den op med pjecen *Dr. Martin Luthers Udsagn om Ordet og Sakramenterne i deres indbyrdes Forhold. En kortfattet Oversigt*. Skriftet var opsigtsvækkende nok tilegnet frimenighedspræst Morten Larsen i Holstebro, der med sin hidtidige grundtvigske vægtlægning på dåb og nadver dog var en klar repræsentant for den liberale teologi. Han hældede mod en mysticisme og spiritualisering af evangeliet, der skulle finde stadigt stærkere udtryk i hans opbyggelsesbøger op gennem 1920'erne. I bogen *Kristus i os* fra 1930 degraderede Larsen tydeligvis sakramenterne og deres objektivitet.³⁶ Poulsens ærinde var i det lille skrift på kirke- og teologihistorisk baggrund at argumentere for, at der ikke bestod og består noget over- eller underordningsforhold mellem ordet og sakramenterne hos Luther – men derimod en ligestilling. Dermed ville ordet i sidste ende bindes til en vekselvirkning med det objektive i sakramenterne, hvorved en grasserende subjektivism i forståelsen af de lutherske principper ville kunne bekæmpes. Ønsket om en tydeligere læremæssig basis i det lutherske blev ikke indfriet i skriftet.

Det interessante ved A.S. Poulsens betragtningsmåde er, at den var grundet på en meget stærk tiltro til den protestantiske kirkehistorie-skrivning og dens resultater. Det syntes nærmest at kunne stå i vejen for en lutherdommens fornyelse. Dette konservative synspunkt blev da også kun få år senere på det kraftigste modsagt af en ny generation af teologer, hvis åndelige baggrund var de ideale og personlige værdiers sammenbrud i Verdenskrigens skyttegrave. I allerførste nummer af *Tidehverv* introducerede Tage Schack Lutherrenæssancen med henvisning til Karl Holl og Friedrich Gogarten. Det skete gennem en præsentation af Luthers gennem 400 år glemte – men i 1926 nyudgivne – skrift om den trælbundne vilje:

35. Sst., s. 87. 19. århundredes bibelkritik havde medført, at man behandlede Ny Testamente på samme måde som Gammel Testamente, hvilket medførte en manglende skelnen mellem religion og kristendom. Dette problem stod nu omkring 1920 åbenlyst klart for A.S. Poulsen.

36. Morten Larsen: *Kristus i os*, København 1930, s. 86-94.

Hvorfor denne Tilbagevenden til Reformatorerne, særlig til Luther? Det skal ikke forsøges, fordi vor Konfession kalder sig med Luthers Navn. Heller ikke for at opnaa en historisk rigtig Forstaaelse af Luthers religiøse Udvikling og Standpunkt. Det maa overlades Fagmændene og har til syvende og sidst ingen *personlig* Interesse for os. »Vor beskæftigelse med Reformatorerne kan kun have den betydning, at vi af dem lader vore Øjne blive aabnede for Virkeligheden. Se Virkeligheden maa vi selv; det kan ingen tage fra os. Men vi ser den endnu ikke og har ikke Spor med den at gøre, naar vi nøjes med at se Reformatorerne selv, om end vi saa dem nok saa historisk nøjagtigt og rigtigt«. (Gogarten).³⁷

Frem mod 1936

Som det vil være fremgået, var der en betydelig interesse for at festlig-holde reformationens internationale jubilæum i 1917. Fra dette skæb-near kunne der næppe umiddelbart ses frem til fejringen af den danske reformation nitten år senere, men den blev i 1936 fejret med endnu større energi og med usvækket henvisning til historien. Hovedsageligt på grund af den politiske udvikling i Syd, hvor der i 1933 var sket et politisk kursskifte, da en uniformeret fører og rigskansler højtideligt aflagde sine evige løfter til Gud og nationen i Garnisonskirken i Potsdam. Også i 20. århundrede blev reformationsjubilæer politiske markeringer og anledning til kirkelig og national selvbesindelse.

Summary

A modest celebration?

The fourth Reformation centenary 1917

The Reformation was celebrated at its fourth centenary in Denmark 1917, but in a somewhat subdued tone caused by the World War. Denmark should bear in mind that the end of war would probably result in a plebiscite in German occupied Schleswig. Danish authorities should avoid provoking the German Empire. On the other hand Denmark should not appear too cordial in its attitude to Germany because of the two countries' shared Lutheran confession. The celebration was prepared by the Ministry of Ecclesiastical Matters and actually gained some

37. Tage Schack: »Den skjulte Gud«, *Tidehverv*, 1,1, 1926, s. 3-9.

interest; undoubtedly due to the rather uneventful and isolated life of a neutral nation. Contacts were made with Norwegian and Swedish churches. As the German Emperor abandoned the celebrations amongst the Lutheran churches within his empire, Danish public seems to have become more secure that a Danish celebration would actually be seen as a celebration of Lutheranism, not as a tribute to German nationalism. The celebration was official with services attended by the Royal House in Copenhagen, with an official day off for all pupils – and with quite a number of publications. The fourth centenary was to be an opportunity to rethink Lutheranism. The German »Kulturprotestantismus« was singing its swan song in the slaughterhouses of Flanders while a new generation was looking forward to a more existentialist interpretation of Luther's message. Now the history of the reformation was superseded by a new interest in the essentials of Christianity in a world without worth in itself.

